



Grbo, A. (2018), „Media in the Function of Exercise Religious Freedoms and Rights”,

Media dialogues / Medijski dijalazi, Vol. 11, No. 3, pp. 47-72.

AMILA GRBO, vanredna profesorica
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

MEĐUNARODNE NORME U FUNKCIJI RAZVOJA PROFESSIONALNOG NOVINARSTVA

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL JOURNALISM

APSTRAKT: Nakon fašizma i holokausta većina zemalja svijeta opredije- lila se za definiranje, zaštitu i afirmaciju temeljnih ljudskih prava i slo- boda – od prava na život, slobodu izražavanja do prava na istinu. Budući da su kulture, iskustva i razvijenost zemalja vrlo različita, države svoja nastojanja artikuliraju i posredstvom međunarodnih organizacija i profesionalnih udruženja izražavajući nedvojbeno zahtjev da sve dokumente, deklaracije, preporuke, kodekse i sl. koji su usvojeni konsenzusom između zemalja ili posebnih asocijacija, poštuju i primjenjuju, od Univerzalne deklaracije UN (1948) do danas. U ovom radu iznesen je osvrt na izabrane dokumente koji po

našem mišljenju imaju poseban značaj za razvoj profesionalnog novinarstva.

Ključne riječi: Međunarodni dokumenti, norme, kodeksi, ljudska prava i slobode, mediji

ABSTRACT: After fascism and the holocaust, most countries of the world have opted for defining, protecting and affirming fundamental human rights and freedoms - from the right to life, freedom of expression to the right to the truth. Since the cultures, experiences and development of the countries are very different, the states articulate their efforts also through international organizations and professional associations, expressing the undoubtedly demand that all documents, declarations, recommendations, codes, etc. adopted by consensus between countries or special associations are respected and applied, from the Universal Declaration of the United Nations (1948) to date. This paper presents a review of selected documents that in our opinion are of particular importance for the development of professional journalism.

Key words: International Documents, Documents on Standards, Codes, Human Rights and Freedoms, Media

UVOD

Međunarodno - pravni i međunarodno etičko - normativni okvir (internacionalni dokumenti) u oblasti informiranja, ne samo da su u teorijskom smislu posve znani, već su u znatnoj mjeri poznati i efekti njihove primjene u praksi, jer su u većini zemalja svijeta postavljeni kao obaveza. Države koje su ratificirale ove dokumente obavezale su se da će ih poštovati. Isto tako i udruženja novinara većine zemalja svijeta obavezala su se na uvažavanje međunarodnih kodeksa kao polazišta za sopstvene kodekse. Doduše, ovi dokumenti su brojni i teško ih je sve u okviru ovog rada sistematski prezentirati. Isto tako i iskustva o njihovom poštivanju tj. primjeni su različita od države do države, od medija do medija. Ta iskustva upozoravaju da nije primarno pitanje njihove formalne primjene, već je od važnosti pitanje koliko se i kako oni krše. Zato ćemo se osvrnuti posebno na one akte koji su utjecali na porast stupnja slobode, a time i

na opći pravac društvene mijene ka progresu, to znači na one koji su utjecali na afirmaciju ljudskih prava u koja danas spada i pravo na informiranje:

- a) Opći međunarodno - pravni i opći akti (dokumenti) države: 1. *Opća deklaracija Ujedinjenih naroda o pravima čovjeka* iz 1948. godine, 2. *Međunarodna povelja o pravima čovjeka* koju čine dva međunarodna ugovora: a) o ljudskim pravima i b) o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, 3. *Europska konvencija za zaštitu prava čovjeka i temeljnih sloboda (ECHR)* od 1950. godine (1953), 4. *Helsinški Završni akt* i drugi dokumenti OSCE-a (Organizacije za sigurnost i saradnju u Europi) 1975. godine, 5. *Rimski ugovor* iz 1957. godine - dokument Europske unije (Prema: *Priručnik o slobodi javne riječi*, 1998), 6. *Direktiva o audiovizualnim medijskim uslugama* iz 2010/13. godine i 7. ustav i zakon o javnom informiranju države (zakoni o medijima);
- b) Međunarodni etičko - normativni dokumenti i nacionalni kodeksi: 1. Svi dokumenti međunarodne regulacije navedeni pod oznakom a) istovremeno predstavljaju i etičke normative - kodekse, 2. *Deklaracija o načelima ponašanja novinara* (Dokument Međunarodne federacije novinara-IFJ) donesena 1954. godine (dop. 1986), 3. Etika novinarstva, prava čovjeka i dužnosti medija u društvu - zbirka dokumenata Međunarodne federacije novinara - IFJ, 4. *Minhenska deklaracija* iz 1971. godine (Dokument predstavnika udruženja novinara EZ, Švicarske i Austrije), 5. *Međunarodna načela profesionalne etike u novinarstvu* (UNESCO, 1983), 6. Zaključna deklaracija o rasizmu i medijima, Bruxelles - 1997. godine (obaveze EBUa, EFJ/IFJa i ENPAA), 7. Bilbaoška deklaracija iz 1997. godine - dokument IFJa, 8. Dokument 23 kongresa Međunarodne federacije novinara održanog u Recifeu 1998. godine (Prema: Malović – Ricchiardi - Vilović, 1998 - Sapunar, 1994 I *Priručnik o slobodi javne riječi*, 1998), 9. Dokument 25 kongresa Međunarodne federacije novinara održanog u Atini 2004. godine, 10. Dokument 28 kongresa IFJ održanog u Dablinu 2013. godine, 11. Dokument 29 kongresa IFJ održanog u Angersu (Francuska) 2016. godine, 12. kodeksi nacionalnih udruženja novinara i 13. kodeksi pojedinih medija i redakcija uticajnih u svijetu.
- c) Međunarodni pravni dokumenti za oblast novinarstva predstavljaju jasno određen okvir dobrog ponašanja. Države, članice Ujedinjenih naroda su, potpisujući ove dokumente, preuzele obavezu da će ih poštovati i sa njima uskladiti sopstvene zakone. Otud je sasvim vidljivo

da su se u oblasti zakonske regulative izdiferencirala dva nivoa regulacije: a) međunarodni i b) nacionalni.

U biti sadržajem normi regulirano je: a) novinarsko ponašanje, b) autorska prava i c) izvođačka prava (Sapunar, 1994: 263).²

Zajednička karakteristika svih međunarodnih pravnih akata donesenih na bazi Opće deklaracije UN o pravima čovjeka iz 1948. godine jeste u tome što svi ovi dokumenti zahtjevaju: slobodu izražavanja, slobodan protok informacija, istinito informiranje, suradnju, obrazovanje i sl. a zabranjuju - laž, mržnju, diskriminaciju i aparthejd, samovolju, poticanje rata, potenciranje rasnih, vjerskih i polnih razlika i sl. (Sapunar, 1994: 264-266).³

Njihova slabost je u tome što ih ne prate funkcionalni mehanizmi kojima će se u slučaju njihovog nepoštivanja primijeniti sankcija protiv prekršitelja. Njima se zapravo više apelira, proklamira i animira volja nacionalnih vlada, nego što se striktno nalaže obaveza. Na tom planu moguće je kritizirati praksu Ujedinjenih naroda, ali i druge međunarodne institucije zbog njihovog sporog, uglavnom neefikasnog djelovanja u brojnim slučajevima kršenja međunarodnih normi (Bosna i Hercegovina, Čečenija, Indonezija, Alžir, Srbija, Hrvatska, Kina, Indija itd.). Na tom planu postupno se uvodi više reda u Europi. Primjer za to su Europska Unija i Vijeće Europe gdje je protokol prijema u njihovo članstvo posve zahtjevan u smislu dokaza o striktnoj primjeni i poštivanju važnih međunarodnih normi. Međutim, i taj proces je spor. Tako npr. ratna, tragična iskustva u Bosni i Hercegovini, nisu rezultat

² U okvirima pravne regulacije novinarske djelatnosti razlikuju se: međunarodne norme što su ih potpisale države članice UN, zatim zakonske norme novinarskog ponašanja i napokon norme koje reguliraju autorska i izvođačka prava'.

³ Potrebno je naznačiti da je, pored dokumenata koji su već navedeni, na međunarodnom planu potpisano više dokumenata kojima su regulirane obaveze i prava, te na konkretan način naloženo poštivanje slobode i prevladavanje razlika. U takve dokumenete ubrajaju se:

- Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije,
- Deklaracija o širenju idealja mira i razumijevanju među narodima,
- Bejrutski sporazum o prometu informativnog materijala,
- Deklaracija UNESCO-a o temeljnim načelima i doprinosu masovnih sredstava informiranja,
- Briselski priručnik za ratne izvjestitelje (IFJa) i dr.

nedostatka adekvatnih normi, već su naprsto rezultat neefikasnosti i neodlučnosti kako Europe, tako i Ujedinjenih naroda da prisili agresora na poštivanje normi.

Valja reći da praksa kršenja međunarodnih normi *de facto* svakodnevno upozorava na potrebu bržeg definiranja kako mehanizama za njihovu primjenu, tako i efikasnosti sankcija u slučajevima nepoštivanja ili odbacivanja. Prilikom analize brojnih međunarodno-pravnih dokumenata stiče se utisak da i pored toga što označavaju permanentan napor na polju uređivanja odnosa i osiguravanja prava, znatan njihov dio predstavlja samo nova ponavljanja ranijih formulacija o pravima i slobodama.

1. MEĐUNARODNI DOKUMENTI OBZNANJENI KAO ETIČKI AKTI (KODEKSI)

Pored međunarodne i nacionalne regulacije oblasti novinarstva u ovoj se djelatnosti sve više respektiraju etičke norme, akti samoregulacije i na njima zasnovano ponašanje. Riječ je o uređivanju rada iznutra same profesije, pa se stoga ovaj vid normiranja u novinarstvu i naziva samoregulacijom.

Šta su kodeksi? Kodeksi (Pavičević, 1974)⁴ su ustvari dokumenti etičke naravi kojima se 'pribjegava strateškoj upotrebi etike i pruža, proklamovanjem normi, povoljna slika o profesiji ili o mediju, stvara klima povjerenja u javnosti, obezbjeđuje priznavanje i što veći kredibilitet i odvraća državne vlasti od miješanja u regulisanje novinarstva' (Korni, 1999: 22). To znači da su kodeksi, uopće uezv, dokumenti u čijem su sadržaju zastupljene norme kojih se novinari pridržavaju ili od kojih se ne odstupa ili se u pravilu ne odstupa. U tom smislu se i međunarodni kodeksi mogu razumjeti kao etički akti u čijem su sadržaju izložene (međunarodno usaglašeni) norme međunarodnog karaktera. Ti su dokumenti, zapravo, rezultat saznanja i potrebe svakog društva, bilo ono autoritarno ili demokratsko, jer ga 'obilježavaju mreže međusobne komunikacije'. U vezi s tim istaknut ćemo stav Međunarodne konferencije novinarskih udruženja (održane u Pragu 1983. godine) kojim se naglašava da novinari trebaju 'omogućiti javnosti pristup informacijama i sudioništvo u

⁴ Kodeks se može jednostavno definirati kao konkretan niz 'pravila, normi, vrijednosti' koji važe među pripadnicima jedne grupe, profesije.

komunikaciji (V)' (Čehok - Koprek, 1996: 182). Tim se stavom, u stvari, ukazuje, s jedne strane, na složenost procesa komuniciranja, a s druge strane upozorava na važnost normi s kojima se usklađuje ponašanje (u toj oblasti) što zapravo i jeste predmet kodeksa. Upravo je ta složenost razlog što je novinarstvo u posljednje vrijeme možda snažnije nego ikad ranije izbilo u sami vrh akademske rasprave. Jednostavno rečeno, nikada se kao danas u javnosti nije raspravljalo o novinarstvu i medijima. Porast zanimanja (interesa) za etiku novinarstva u bosanskohercegovačkoj javnosti kako nakon pada Berlinskog zida, tako i nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu rezultat je suočenja sa sunovratom jedne ideologije, te sa zlodjelima u čemu su i novinari i mediji imali neslavnu ulogu. Uz to, uporedo s demokratizacijom našeg društva, intenzivira se rasprava o mjestu i ulozi medija u demokraciji, pa i o demokratizaciji samih medija. Zbog toga novinarski kodeksi sve više privlače pažnju koliko etičara toliko i znanstvenika s područja društvenih znanosti čiji je predmet interesa komuniciranje. Pri tome kodekse ne mogu zanemarivati ni studenti novinarstva koji moraju učiti profesionalna pravila, ali i sami novinari koji su dužni svoj rad uskladiti s kodeksima. Stoga pitanje koje novinar sam sebi treba postavljati svakodnevno glasi: da li sam poštovao profesionalne i etičke standarde? Krajnje pojednostavljeni, ovo pitanje glasi: da li sam radio dobro? Za odgovorima na ova pitanja tragali smo u okviru ovog rada kroz analizu, po našem sudu, najvažnijih međunarodno - pravnih i međunarodno - etičkih normativa fokusirajući se ovdje isključivo na dokumente etičke naravi (kodekse).

Općepoznato je da je u teorijskom smislu etika raspravila i pitanja i odgovore, odnosno dala teorijski okvir u kojem su označeni temeljni principi ponašanja u profesiji. Međutim, društvena svakodnevница, složenost događanja i neočekivana ponašanja u određenim situacijama nadilaze teorijska rješenja što zahtijeva i od same etike da uvažava sve ono što donosi suvremeno doba. U tom smislu može se pokloniti pažnja definiciji etike novinarstva teoretičara medija Hieberta, Unguraita i Bohna koji kažu: 'Novinarska etika ... treba postaviti norme, smjernice, pravila i kodekse koji će voditi, ali ne i prisiljavati novinare kako bi bili humaniji' (Malović, Ricchiardi, Vilović, 1998. 36). Ključni razlozi za navođenje ove definicije vezani su za akcentiranje kodeksa: a) 'koji će voditi' i b) a ne prisiljavati. Drukčije rečeno, ova definicija naglašava i podstiče izradu valjanog uputstva kojeg će se pridržavati profesionalci dobrovoljno, čime će ustvari oni i potvrđivati svoj profesionalizam. U modernom smislu, to uputstvo upozorava na dužnost i pravo. Stoga se ne kaže slučajno (vrlo često) u tekstu aktualnih kodeksa da su novinari dužni poštovati npr. istinu, ali da su dužni poštovati i pravo građana na istinito informiranje. Ovdje treba naglasiti da pri

diferenciranju tipa i karaktera norme postoje određene teškoće koje su rezultat približavanja pravnih i etičkih normi posebno s obzirom na uvaženost izvjesnog broja principa i u jednoj i u drugoj sferi. Tome treba dodati i obostrano poštivanje određenih vrijednosti koje je afirmiralo demokratsko društvo. Iako se u izvjesnoj mjeri ova razlika može uvjetno riješiti prema donosiocu norme, kao i prema nadležnosti organa koji o njenoj provedbi brine, izvjesna teškoća i dalje ostaje, jer se u praksi sfera etike i sfera prava prepliću. Istina, bitna razlika je u tome što se u pravu pretpostavlja prinuda, dok je u slučaju etičke norme savjest regulator odnosa prema normi. Kao primjer dileme o tome da li je riječ više o pravnom ili etičkom normativu međunarodnog karaktera navest ćemo deklaracije za koje se kaže da su obznanjene kao etički akti, a služe kao standardi profesionalnog postupanja (npr. *Deklaracija o principima postupanja novinara* (Međunarodna federacija novinara) i *Minhenska deklaracija o pravima i obavezama novinara Europske zajednice* i sl.). Iz tog razloga ćemo se u daljem tekstu koristiti i izrazom kodeks, ali i kvalifikacijom dokument obznanjen kao etički akt. No, da bi se respektirao kontinuitet i hronološki slijed u izgradnji i kodeksa i drugih dokumenata (npr. deklaracija i sl.), kao i insistiranje na određenim standardima, analizirat ćemo određen broj već klasičnih i određen broj aktualnih dokumenata koji imaju značenje etičkog akta. Među tim dokumentima izdvojili smo posebno: *Deklaraciju o principima postupanja novinara*, *Minhensku deklaraciju o pravima i obavezama novinara Europske zajednice*, *Međunarodna načela profesionalne etike u novinarstvu* (UNESCO), *Dokument za razvoj politika Europske federacije novinara*, *Deklaraciju iz Euskalduna: Novinarstvo, rat i građanska prava*, *Islamsku povelju o masovnim medijima* i *Etiku novinarskog zvanja* (Svjetski savez katoličkih novinara).

2. DEKLARACIJA O PRINCIPIMA POSTUPANJA NOVINARA

*Deklaracija o principima postupanja novinara*⁵ prema vremenu svog donošenja (1954) pripada klasičnim dokumentima, a prema značaju općih principa dokumentima čija je važnost aktualna. Ustvari, ova deklaracija služi kao etički standard profesionalnog ponašanja, a time i kao osnov i polazište pri izradi nacionalnih kodeksa. Ona je kao rezultat rada Drugog svjetskog kongresa Međunarodne federacije novinara već poslužila generacijma novinara u primjeni standarda koji su njome propisani. Sama deklaracija sadrži svega 9

⁵ „Deklaraciju o principima postupanja novinara“ donijela je Međunarodna federacija novinara 1954. godine

članova u kojima su spomenuti osnovni standardi kao što su: istina i pravo javnosti da zna, sloboda, profesionalna tajna, izbjegavanje diskriminacije itd. Završni dio deklaracije upozorava na prekršaje, pa se u članu 8 kaže: 'Novinar će ozbiljnim prekršajem profesionalnih pravila smatrati sljedeće: plagijat, zlonamjerno iskrivljavanje činjenica, vrijeđanje, kaljanje ugleda, klevetu, neosnovane optužbe, primanje mita u bilo kojem obliku da bi se nešto objavilo ili da bi se spriječilo objavlјivanje' (Nikšić, Davičo, 2004: 13). Isticanje ovog člana motivirano je činjenicom davno istaknutih standarda, ali i činjenicom da je pitanje prekršaja u smislu kako ih markira ovaj član deklaracije danas posebno aktualno, jer se bosanskohercegovačko novinarstvo nalazi pred izborom uvažiti profesionalizam ili se rukovoditi svojim trenutnim ili nekim tuđim interesom. Nije naodmet dodati da je upravo i za ovo pitanje (pored ostalog) vezan demokratski put razvoja Bosne i Hercegovine i kao društva i kao države.

Inače, ovim dokumentom Međunarodna federacija novinara je postavila osnovne standarde koji trebaju poduprijeti 'moralne izvještače', a koji, može se reći, sudjeluju u procesu imenovanja pojava i shodno tome, formiranja mnijenja. Deklaraciju je zbog njene važnosti potpisala većina zemalja u svijetu. Iako je od dana njenog donošenja prošlo više od pedeset godina, njena pravila i danas vrijede. Nije naodmet naglasiti i to da ovaj dokument ipak pripada novoj povijesti, jer se prije Drugog svjetskog rata, iako su bili razvijeni pisani mediji i radio, nije poklanjala prevelika pažnja novinarskoj profesiji. Ova deklaracija služi kao izvor pri izradi nacionalnih kodeksa jer ima međunarodni karakter.

3. MINHENSKA DEKLARACIJA O PRAVIMA I OBAVEZAMA NOVINARA EU

Za razliku od *Deklaracije o principima postupanja novinara* iz 1954. godine, *Minhenska deklaracija*⁶ je pripremljena i donesena za potrebe EZ i u tom smislu ima regionalno značenje. Međutim, gledano prema sadržaju, ona ima također opće značenje, iako ju je donijelo svega šest europskih zemalja koje danas možemo zvati nukleusom Europske unije. Ona je istovremeno znak i najava nove Europe čija je demokratska struktura i orijentacija dovela do obnove

⁶,Minhenska deklaracija o pravima i obavezama novinara Europske zajednice' usvojena je u Minhenu 1971. godine na sastanku predstavnika sindikata novinara šest zemalja članica EZ

potrebe za etičkim kodeksom.⁷ Minhenska deklaracija, sudeći prema njenom sadržaju, temeljena je na *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima*, posebno članu 19 u kojem se kaže: 'svaka osoba ima pravo na slobodu mišljenja, te slobodu traženja, primanja i priopćavanja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice' i *Europskoj konvenciji o ljudskim pravima*, tačnije članu 10 kojim se naglašava: 'svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu vlastitog mišljenja, primanja i saopćavanja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice'. Deklaracija se sastoji iz dva dijela. Prvi dio koji se tiče dužnosti (Deklaracija o dužnostima) i drugi dio koji se odnosi na prava (Deklaracija o pravima). U prvom dijelu koji sadrži deset članova, slično kao i Deklaracija iz 1954. godine, ističu se dužnosti (standard) od poštovanja istine, odbrane slobode, poštovanja privatnosti, poštovanja profesionalne tajne do opiranja pritisku. Razlika je što se prvog dijela tiče samo u tome što se u članu 10 među dužnosti ističe dužnost 'otpora pritisku'. U članu 10 se kaže: suštinska obaveza novinara je 'da se opire svakom pritisku i da uređivačke naloge prima samo od nadležnih lica iz redakcijskog sastava' (Nikšić, Davičo, 2004 :14). Uz ovu mogla bi se navesti i razlika koju daje i član 9: obaveza je novinara 'da nikad ne miješa profesiju novinara sa profesijom prodavca oglasa ili propagandiste i da odbije sve direktne ili indirektne naloge oglašivača' (Nikšić, Davičo, 2004 : 14).

U drugom dijelu, koji se odnosi na prava novinara, izložena su prava od prava na slobodu pristupa svim informacijama preko prava novinara da odbije potčinjavanje, prisilu, do prava da bude konsultiran prije donošenja određene redakcijske odluke i prava na individualni ugovor s poslodavcem. Ovaj drugi dio (za razliku od prvog) bitno se razlikuje od Deklaracije iz 1954. godine upravo po tome što Minhenskoj deklaraciji daje sindikalni smisao, tj. upozorava na prava novinara i kao medijskog djelatnika uopće i kao uposlenika - radnika u određenom poduzeću. Minhenska deklaracija o pravima i obavezama novinara Europske zajednice prihvaćena je i od Međunarodne federacije novinara (IFJ) i od većine novinarskih asocijacija u Europi. Odredbi ove deklaracije pridržavat će se novinari kojima savjest nalaže da poštuju profesionalne standarde. Stoga ona kao etički kodeks može i treba biti prihvaćena samo slobodnom voljom novinara.

Valja istaći da je značaj Minhenske deklaracije i u tome što su brojni

⁷ Od 1954. godine kada je donesena ,Deklaracija o principima postupanja novinara', pa sve do 1971. godine evidentira se zatišje na planu donošenja međunarodnih dokumenata etičkog karaktera.

dokumenti doneseni nakon njenog usvajanja u znatnoj mjeri ponavljanje njenih članova (standarda). U tom smislu ona se može smatrati prethodnicom većeg broja međunarodnih dokumenta u kojima se insistira na poštenom radu novinara i profesionalnom obavljanju zadaće. Budući da je Minhenska deklaracija europski proizvod, ona je najava europskih procesa koji će se kasnije razviti, a o kojima se danas može zaključiti da su rezultat spoja profesionalizma i morala u funkciji demokratizacije.

4. MEĐUNARODNA NAČELA PROFESIONALNE ETIKE U NOVINARSTVU (UNESCO, 1983)

Današnji interes za etičke kodekse ima svoje korijene u daljoj prošlosti. Naime, inicijative da se za potrebe novinara, a u funkciji njihovog slobodnog, odnosno profesionalnog rada izrade kodeksi sežu do dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća (Korni, 1999: 20-21).⁸ Uglavnom su to bili kodeksi američkih novinara i novinarskih udruženja nekih europskih zemalja. Do ozbiljnijeg pokušaja da se na međunarodnom nivou doneše kodeks došlo je tek nakon 'teških iskustava o zloupotrebi masovnih medija' u Drugom svjetskom ratu (Milinković, 1996: 29). Naime, poslije Drugog svjetskog rata - 'istorijske tragedije naroda i država' - otpočinje proces rješavanja siromaštva, ispravljanja nepravdi i liječenja od nepismenosti. U tom procesu među privrženicima novinarskog profesionalizma, te zagovornicima i pobornicima demokracije otpočinju napori da se izgradi medijska autonomija i profesionalizam. U tom smislu nezaobilazno je istaknuti da je u okviru Ekonomsko - socijalnog savjeta Ujedinjenih nacija oformljena i radila Potkomisija za slobodu novinara i slobodu štampe koja je uradila nacrt *Međunarodnog etičkog kodeksa za sva lica uključena u aktivnosti prikupljanja, prenošenja, širenja i komentarisanja vijesti i informacija* (1952). (Vidjeti: Milinković, 1996: 29)

Ovaj, inače kratki kodeks, sastavljen je od svega pet članova u kojima je istaknuto da novinari u svom radu trebaju poštovati sljedeće: činjenice (bez iskriviljavanja), vijesti (bez skrivanja), javni interes, integritet profesije, dostatno

⁸ Kao primjeri kodeksa koji su nastali u prvoj polovini 20. stoljeća mogu se navesti: ,Povelja francuskih novinara' iz 1918. godine, etički kodeks usvojen u Švedskoj 1923. godine, etički kodeks Finske iz 1924. godine i ,Kodeks novinarske etike' koji je usvojila prva Konferencija panameričke štampe održana u Vašingtonu 1926. godine (Prema: Danijel Korni: *Etika informisanja*, cit., str. 20 - 21. i *Mnogo glasova jedan svet*, TANJUG - Međunarodni pres - centar u saradnji sa Jugoslavenskom komisijom za UNESCO, Beograd, 1980, str. 270).

znanje o zemlji o kojoj se piše i nadzor profesije, a ne vlasti. Ovakav nacrt kodeksa pisan je, očigledno, za prilike u svijetu u vrijeme njegove duboke ideološke podijeljenosti nakon Drugog svjetskog rata, a trebao je značiti onu pomoć novinarima koju oni nisu mogli dobiti na nacionalnom nivou, zbog vrlo izraženog utjecaja vlasti na novinare i medije. Stoga taj nacrt nije ni prihvaćen, već je upućen novinarskim udruženjima i agencijama da one odluče o njegovoj primjeni. Nakon dužeg vremena pod pokroviteljstvom UNESCOa usvojen je u Parizu 1983. godine nacrt dokumenta pod naslovom *Međunarodna načela profesionalne etike u novinarstvu* (Nikšić, Davičo, 2004: 317-319). I u ovom dokumentu međunarodnog karaktera istaknuti su temeljni profesionalni standardi (pravo gtađana na istinitu informaciju, profesionalni integritet novinara, dostupnost informacija, poštivanje privatnosti i ljudskog dostojanstva, poštivanje javnog interesa itd.) koje nalazimo i u drugim dokumentima. Međutim, kako je ovaj dokument nastao u vrijeme Hladnog rata i oštре suprotstavljenosti u svijetu u njegov sadržaj uvedene su one novosti koje su novinarima mogle značiti uputstvo za profesionalan rad u takvim okolnostima. Te novosti tiču se potrebe poštivanja univerzalnih vrijednosti i kulture svakog naroda u cilju doprinosa miru i demokraciji. Pri tome posebno se akcentira potreba za suzbijanjem rata i trke u naoružanju, naročito u nuklearnom naoružanju, kao i svih drugih oblika nasilja, mržnje i diskriminacije, a naročito rasizma i aparthejda, kolonijalizma i neokolonijalizma (član IX) (Nikšić, Davičo, 2004: 318-319). Ne treba zaboraviti da je ambicija ovog dokumenta bila da doprinese 'novom informacionom poretku' kao dijelu novog međunarodnog poretka.⁹

5. DOKUMENT ZA RAZVOJ POLITIKA EUROPSKE FEDERACIJE NOVINARA (2003)

Među dokumente kojima se prihvaćaju standardi izgrađeni u kodeksima, odnosno dokumentima o ljudskim pravima ili novinarstvu na međunarodnom planu pripada i dokument koji se odnosi na razvoj politika Europske federacije

⁹ Diskusija o novom međunarodnom poretku tzv. novoj arhitekturi svijeta bila je posljedica potrebe za ublažavanjem hladnoratovske politike koja se, s jedne strane, očitovala u finansijskom iscrpljivanju država za naoružanje, a s druge strane u povećanju gladi i siromaštva nerazvijenih zemalja čije su prirodne resurse koristili kolonijalizatori ili su bile pogodene ratom zbog tih resursa. Taj proces izgradnje novog međunarodnog poretka završio je u Europi stvaranjem Europe države, a na planu svijeta globalizacijom. Rat kao posljedica gladi za prirodnim resursima nekadašnjih imperijalnih sila nije time nestao.

novinara. Ovaj dokument nije kodeks u klasičnom smislu, ali on ima i etički značaj stoga što se u njegovom odjeljku 4 pod naslovom 'Samoregulacija i etika novinarstva' kaže: 'EFJ/IFJ Kodeks ponašanja pruža kodeks etike koji su usvojile sve nacionalne organizacije novinara u Europi. Dakle, EFJ/IFJ Kodeks ponašanja pruža osnovu za zajedničko europsko razumijevanje pitanja koja se tiču etike putem volonterskog usvajanja od strane novinara i urednika. U ovoj oblasti EFJ/IFJ ne vidi aktivnu ulogu Komisije ili nacionalnih vlada'.¹⁰ Inače, ovaj dokument odnosi se na jačanje uloge medija u izgradnji Europe, a njegov kreator je Europska (regionalna) federacija novinara. Bitna njegova konstatacija tiče se vlasništva u medijima zbog čega se u stavu 2.1. odjeljka 2 ('Prioriteti za djelovanje na europskom nivou') ističe da je 'limitirajuća koncentracija vlasništva/cross vlasništvo i antitrust legislativa na europskom nivou preduvjet za demokratske i neovisne medije u Europi i treba imati prioritet'. Ovakav stav rezultat je nastojanja da se potakne razvoj pluralizma vlasništva u medijima u zemljama u tranziciji u cilju jačanja 'profesionalne neovisnosti i pluralističke štampe' - kako se to naglašava u stavu 2. odjeljka 2. Poruka ovog dokumenta usmjerena je na potrebu jačanja demokratskih i neovisnih medija čemu je preduvjet i pluralizam vlasništva. Također je bitan naglasak iz stava 3. odjeljka 2. kojim se daje značaj dijalogu između predstavnika radne snage i rukovodstva 'o implementaciji zakona, politika i standarda' koji su 'esencijalni za očuvanje slobodnih i demokratskih medija'.

Ovaj dokument je strateškog karaktera. Potican je posebno za novinarstvo u zemljama čija je demokratska tranzicija obilježena ekonomskim teškoćama i u kojima je zbog toga neovisnost medija vezana za karakter vlasništva. To znači da je utjecaj i interes vlasnika preovlađujući u radu novinara. Upravo je jedna od najvažnijih poruka iz ovog dokumenta vezana za odnos poslodavca i medija. Naime, ona glasi: 'Poslodavci prihvaćaju da je dužnost medija uopće, a posebno poslodavca, da mediji odražavaju društvo kojem služe' (odjeljak 7, stav 3). Ovakvo upozorenje na odnos između medija i poslodavca može se razumjeti i kao zahtjev za istinitošću iskazan drugim jezikom, a u funkciji nove strategije razvoja Europe. U pitanju je razlika koja je evidentna kako na planu razvoja pojedinih europskih regija (istočna Europa, srednja Europa, zapadna Europa) tako i na planu razvoja pojedinih zemalja. Budući da je cilj isti - demokracija, a da su razlike ogromne (uz ekonomske i kulturne), mediji uistinu trebaju odražavati društvo kojem služe kako bi se ostvario postavljeni cilj - demokracija.

¹⁰ 'Dokument za razvoj politika Europske federacije novinara', www.ifj.org.

6. DEKLARACIJA IZ EUSKALDUNA: NOVINARSTVO, RAT I GRAĐANSKA PRAVA (2005)

Deklaracija iz Euskalduna¹¹ ima karakter izjave učesnika 'Međunarodne debate o prijetnji demokraciji od rata'. Ako se pogleda vrijeme održavanja konferencije u Bilbau - 2005. godina, onda postaje jasno zbog čega je ova debata bila posvećena ratu kao najekstremnijem obliku potiranja ljudskih prava i sloboda (uključujući i slobodu izražavanja) protivno svim zakonima i običajima ratovanja. Naime, to je vrijeme u kojem je ili već završeno ili se aktivno vodilo više ratova koji su po svom karakteru predstavljali agresije, međunarodne sukobe, građanske ratove itd. To je istovremeno i vrijeme nakon ratova u zemljama bivše Jugoslavije i bivšeg SSSRa (Europa). To je i vrijeme ratova u Aziji i Africi iz kojih su poruke vrlo tragične, ali u kojima se i odnos novinara prema ratnim događajima i odnos vlada i vojski koje su vodile rat prema novinarima i medijima odvijao suprotno zakonima, kodeksima i običajima. U tom su smislu posebno karakteristične vojne intervencije (ratovi) u Afganistanu, Iraku i prijetnje Koreji. Naime, veoma je teško prihvatići alibi za ove intervencije, kao što je teško i prihvatići vođenje rata od tako moćnih sila zbog tzv. islamskog terorizma.

Postavlja se pitanje koliko se uopće može razumjeti masovno ubijanje nedužnih ljudi i razaranje civilizacijskog naslijeđa u funkciji odbrane slobode, ljudskih prava i drugih vrijednosti demokracije. Stoga ne čudi što su učesnici debate u Bilbau u okviru svoje izjave koju su naslovili kao deklaracija u prvom stavu istakli: 'Vlade ne smiju žrtvovati građanske slobode u odbrani javne sigurnosti izuzev u slučaju javne i evidentne opasnosti'. O tome kako nije bilo hemijskog oružja u Iraku više se ne raspravlja, ali novinari CNN-a u vojničkim uniformama prisustvovali su invaziji. Zajedno sa vojnicima tzv. koalicije tražili su nepostojeće hemijsko oružje i Sadama Huseina. Kao što je poznato, oružje nije nađeno, a Saddam Husein je pogubljen. O onome šta su novinari sve vidjeli kao učesnici ovog rata danas se može sagledavati iz naknadnih procesa i afera koje prate ovaj rat. Vjerovatno zbog toga se u ovoj deklaraciji i kaže da 'sada više nego ikad, mediji trebaju biti aktivni u nadziranju djelovanja vlada', kao i da 'vitalna uloga neovisnog novinarstva u istraživanju i razotkrivanju impakta promjena u politici nacionalne i globalne sigurnosti na društvo je krucijalna za budućnost demokratskog društva'. Ovaj posljednji akcent zapravo pokazuje da

¹¹ 'Deklaracija iz Euskalduna: Novinarstvo, rat i građanska prava' donesena je u Bilbau, Španija, 2-3. aprila 2005. godine na konferenciji predstavnika Međunarodne federacije novinara (IFJ).

je u prvoj deceniji 21. stoljeća u sklopu globalizacijskih procesa došlo do eskalacije nasilja od razvijenih demokratskih zemalja na tzv. nedemokratske režime u regionu. Alibi za takve postupke velikih sila pronađen je u njihovom interesu uklanjanja potencijalnog izvora terorizma, s jedne strane, a s druge strane u potrebi nametanja slobode prema receptu i ideologiji razvoja *a la* Zapad. Kakav je to rezultat dalo, najbolje pokazuje aktualno stanje zemalja u kojima je izvršena intervencija. Deklaracija iz Euskalduna u tom smislu ima posebno značenje i reklo bi se da je rezultat suočenja predstavnika Međunarodne federacije novinara s činjenicama o događajima iz tih ratova na naknadan način, a u funkciji korekcije novinarskog rada. Istovremeno to je dokument koji upozorava novinare i medije na potrebu kontrole rada vlade od javnosti i kritike aktualne politike globalne sigurnosti. Zbog toga ova deklaracija i politiku i medije podsjeća na građanska prava.

7. ETIČKI KODEKSI ISLAMSKIH I KATOLIČKIH NOVINARA

Danas se čini obaveznim upozoriti da među etičkim kodeksima vidno mjesto imaju i dva kodeksa s religijskim (vjerskim) predznakom. Riječ je o *Islamskoj povelji o masovnim medijima*¹² i o dokumentu *Etika novinarskog zvanja*¹³ Svjetskog saveza katoličkih novinara. Ove dokumente, gotovo bi se moglo reći, na identičan način karakteriziraju dva momenta: prvi koji se tiče temeljnih naloga čovjeku sadržanih u Božjoj objavi i drugi koji se tiče temeljnih načela etike novinarske profesije. Što se prvog momenta tiče, razlika je u tome što Kodeks katoličkih novinara ističe, shodno razumijevanju deset Božjih zapovijedi, prava i dužnosti novinara u deset tačaka, a Islamska povelja, shodno kur'anskom nalogu vjere u jednog i jedinog Boga i obavezi sprovođenja islamskog zakona, dok se u drugom dijelu gotovo i ne razlikuju, jer se pozivaju na standarde novinarske profesije. Istina, preciznijom analizom moglo bi se ukazati i na razlike u pogledu tumačenja dužnosti, shvaćanja funkcije novinara i medija, te razumijevanja njihove uloge na globalnom planu tj. u sklopu globalnog svijeta, posebno islamskog, a posebno katoličkog svijeta. U oba kodeksa naznačena je uloga medija u raspoznavanju opasnosti i po islamski i po katolički svijet, kao i potreba za

¹² 'Islamska povelja o masovnim medijima' usvojena je na Prvoj međunarodnoj konferenciji o islamskim masovnim medijima u Džakarti 1-3. septembra 1980. godine. ,Islamska povelja o masovnim medijima' sastavni je dio Deklaracije iz Džakarte.

¹³ 'Etika novinarskog zvanja', Svjetski savez katoličkih novinara (UCIP), Boston (SAD), 1998.

nespornim i slobodnim upražnjavanjem i širenjem vjere. U ovim kodeksima, kako je to primijetio i Mirko Mataušić u primjeru svoje analize Kodeksa katoličkih novinara, nema posebnih novina, ali se može reći da su ovi dokumenti samim svojim postojanjem ozbiljan i utjecajan segment međunarodnih normativa (*Etika, Priručnik jedne discipline*, 1996: 181-183).

8. MEĐUNARODNE ASOCIJACIJE NOVINARA

Etičke normative međunarodnog karaktera pripremaju i donose međunarodne novinarske asocijacije. Na razini svijeta aktivno djeluje više takvih asocijacija. Među najutjecajnije spadaju Međunarodna federacija novinara (IFJ)¹⁴, Svjetski savez katoličkih novinara i dr. U međunarodne novinarske asocijacije ubrajaju se i asocijacije regionalnog tipa kao što su Europska federacija novinara (EFJ), Latinoamerička federacija novinara (FELAP), Savez arapskih novinara, Unija afričkih novinara, Konfederacija azijskih novinara i dr. Kako cilj ovog rada nisu međunarodne novinarske asocijacije u širem smislu, već međunarodni dokumenti etičkog karaktera koji se odnose na novinarstvo, ovaj osvrt ima namjeru da ukaže na njihov značaj u smislu brige kako o položaju novinara i medija, tako i o primjeni profesionalnih standarda.

Često se sumnja da međunarodne novinarske asocijacije teško postižu konsenzus, posebno po pitanjima ocjene utjecaja politike na medije. Sudeći prema dijelovima dokumenata koje smo analizirali, međunarodne novinarske asocijacije imaju znatan utjecaj posebno u sferi kritike vlada i njihove politike, kao i na planu zalaganja za neovisnost. Uz to, može se primijetiti da temeljni međunarodni dokumenti utječu na izgradnju nacionalnih kodeksa o čemu u značajnoj mjeri ovisi stanje i razvoj profesionalnog novinarstva, posebno u zemljama u tranziciji, a da u tom procesu znatan doprinos daju međunarodne novinarske asocijacije.

¹⁴ Do rušenja Berlinskog zida pored ove asocijacije tzv. zapadnog tipa postojala je i Međunarodna organizacija novinara sada već bivšeg Istočnog bloka.

9. MEĐUNARODNA FEDERACIJA NOVINARA (IFJ)

Iako je teško razlučiti kakav sve utjecaj i važnost imaju novinarske asocijacije na međunarodnom planu, čini se nespornim da je Međunarodna federacija novinara izrazito utjecajna i važna asocijacija čije djelovanje, generalno gledano, ima strateški karakter.¹⁵ Ustvari, Međunarodna federacija novinara istovremeno predstavlja globalnu - svjetsku organizaciju sindikata i novinarskih asocijacija. Kao takva ima vodeću ulogu na međunarodnoj sceni. Može se reći da je njena temeljna funkcija borba za zaštitu i nepovredost novinarske profesije. Preciznije, ova je federacija i nastala kako bi se vodila borba za socijalna i profesionalna prava novinara. Potreba za što širom borbom i angažmanom proširena je nakon što se dogodila ekspanzija mas - medija. Svoju aktivnost Međunarodna federacija novinara provodi posredstvom svojih članica iz 140 zemalja, ali i posredstvom svojih regionalnih organizacija kakva je npr. Europska federacija novinara (EFJ)¹⁶ čiji smo dokument o razvoju politika iz 2003. godine analizirali. Međunarodnu federaciju novinara ovdje spominjemo ne zato da bi se bavili pitanjima koja se tiču načina organiziranja i funkcioniranja, već da bi se, s jedne strane, ukazalo na ciljeve koje je ona sebi postavila, a s druge strane, da bismo se osvrnuli na pitanja koja su bila predmet diskusije na Svjetskom kongresu održanom 2004, 2013 I 2016. godine. Koji su to ciljevi? Na internet stranici Međunarodne federacije novinara¹⁷ piše:

'Ciljevi IFJa su:

- Odbrana slobodne štampe i profesionalne neovisnosti novinara;
- Ohrabrvanje stvaranja jakih i neovisnih sindikata za novinare;
- Prikupljanje i distribucija relevantnih materijala od članica unije npr. koji se tiču ljudskih prava, novih tehnologija, uvjeta zaposlenja, te profesionalna pitanja i
- Promoviranje profesionalne obuke i nastavak edukacije novinara'.

¹⁵ Međunarodna federacija novinara (IFJ) osnovana je 1926. godine. Danas ona okuplja preko 600.000 aktivnih novinara kroz 161 organizaciju iz 140 zemalja. Njeno sjedište je u Bruxellesu.

¹⁶ Europska federacija novinara (EFJ) je regionalna organizacija Međunarodne federacije novinara (IFJ) stvorena kako bi zastupala interese sindikata novinara i njihovih članova. Europska federacija novinara je najveća organizacija novinara u Europi i predstavlja blizu 320.000 novinara iz europskih zemalja. Europska federacija novinara bori se za socijalna i profesionalna prava novinara. Priznata je od Europske unije, Vijeća Europe i Konfederacije sindikata Europe. Sjedište Europske federacije novinara je u Briselu.

¹⁷ www.ifj.org.

Iz ovih ciljeva vidljiva su dva krucijalna pravca borbe Međunarodne federacije novinara, jedan se tiče odbrane slobode štampe i profesionalne neovisnosti, a drugi sindikalnog djelovanja u cilju poboljšavanja uvjeta zapošljavanja i rada, profesionalne obuke i nove tehnologije.

10. SVJETSKI KONGRES NOVINARA (2016)

Međunarodna federacija novinara svake tri godine organizira svjetski novinarski kongres na kojem se odvija diskusija o ovim glavnim pitanjima s naglaskom na posebno urgentna pitanja s određenih područja kakva su npr. ratom zahvaćene zemlje ili regioni, nerazvijena područja ili zemlje s režimima u kojima su ugrožena ljudska prava, uključujući i pravo i slobodu novinara.

Kongres održan 25 - 30. maja 2004. godine u Atini obilovao je temama s tzv. trusnih područja kakva su npr. Irak ili Palestina, gdje je smrtno stradao veći broj novinara ili npr. Rusija, Nigerija i sl. gdje se ugrožavaju prava i sloboda novinara. Budući da je veliki problem hapšenje novinara u tzv. kriznim područjima, kongres se založio za njihovo puštanje na slobodu. Na kongresu su kao politička pitanja otvorena pitanja odbrane prava medija u Africi, očuvanje javnih servisa, odbrana različitosti kultura, promoviranje demokracije itd. Posebno je raspravljanje pitanje velike koncentracije privatnog kapitala u medijima kako bi se spriječio mali broj korporacija da preuzmu medijsku slobodu u svijetu itd. Nakon uvida u glavna pitanja kojima se bavio kongres u Atini 2004. godine može se zaključiti da i u narednim zasjedanjima ove asocijacije dominiraju gotovo isti problem uglavnom određenih zemalja sa područja Latinske Amerike, Azije i Afrike. To je ozbiljan pokazatelj da kao konstanta još uvijek postoje brojna neriješena pitanja iz domena ljudskih prava i sloboda, slobode i neovisnosti medija i novinara, pitanja ekonomskog razvoja itd. Dakle, sva ona pitanja za koja se zalažu autori i donosioci dokumenata koje smo analizirali u ovom radu.

Tako, naprimjer, Svjetski kongres koji je zasjedao u Dablinu od 4 do 7. juna 2013. godine svojim upozorenjima, intervencijama, zahtjevima ili osudama samo potvrđuje ovaj nalaz. Riječ je dalje o pravima građana na izražavanje mišljenja na miran način, prava novinara na slobodu rada, uzdržavanje od represije nad medijima i novinarima, uzdržavanje od zločina nad demonstrantima ili novinarima, zahtjevi određenim vladama i parlamentima da donesu demokratičnije zakone o radu medija i novinara itd. U tom smislu predmet pažnje kongresa održanog u Dablinu 2013. godine bila je Turska

(gušenje demonstracija u Istanbulu 28. maja 2013. godine), Paragvaj - zahtjev za donošenje demokratičnijeg zakona o radu medija shodno pravu građana da budu informirani, Burundi - protiv prava predsjednika da se koristi represivnim pravom kontrole slobode rada medija i sam donosi zakon koji to uređuje, Čile - podrška novinarima Unije *El Mercurio de Valparaiso*, Grčka - osuda *Zlatne zore* kao neonacističke organizacije i govora mržnje, Indija - zabrinutost zbog sve izraženije pojave zapošljavanja novinara na ugovor (privremeno), Iran - hapšenje novinara i zatvaranje ureda njihovih udruženja, Filipini - manipuliranje žrtvama masakra 2009. godine itd.

Nakon kongresa Međunarodne federacije novinara u Dablinu 2013. godine održan je kongres u Angersu (Francuska) 2016. Tokom trodnevnog zasjedanja raspravlјana su krucijalna pitanja od važnosti za nesmetan rad medija i novinara, ali i za građane kada su u pitanju njihova ljudska i građanska prava. U materijalima koji su kao dokumentacija kongresa dostupni javnosti nalazi se 26 pitanja koja su raspravlјana i o čemu je kongres zauzeo svoj stav i dao određene prijedloge. Budući da sva raspravlјana pitanja nisu u užem smislu predmet interesa ove analize u daljem tekstu biće riječi o onima koja čine konstantu i samu srž slobode i istine u novinarstvu, te moralnog postupanja koje se cjeni upravo shodno istini i slobodi, odnosno o kršenju naznačenog zbog čega je trogodišnja praksa (vrijeme između dva kongresa) prepuna različitih incidenata koji su znak kršenja i pravnih normi i kodeksa kao akata samoregulacije. Ovdje ćemo spomenuti slučaj Edwarda Snowdena (optuženog za špijuniranje) kao i cijeli niz različitih gledanja na ovaj skandal, a sve se to tiče vrlo važnog pitanja koje se naziva 'pristup informacijama'. Sljedeće pitanje na koje valja skrenuti pažnju jeste 'sigurnost novinara' koje se, posebno u tzv. 'kriznim područjima' u visokoj mjeri ugrožava zbog čega je kongres zatražio od Izvršnog odbora IFJ 'da poduzme hitne mjere kako bi se intenzivirao rad na zaštiti sigurnosti novinara', te omogući obuku za primjenu suvremenih oblika zaštite novinara. Ovdje valja napomenuti da je kongres osudio napade Izraela na palestinske novinare (Gaza) gdje je poginulo devetnaest, a ranjeno na desetine palestinskih novinara. No, ono što je bitno istaknuti nije samo akt bombardovanja Gaze i razaranje medijskih kuća, već šutnja Izraela i njegovih novinara, odnosno kvalifikacija novinara kao terorista zbog čega se bombardiraju medijske kuće. Kongres se založio za poštivanje novinarskih kartica Palestinaca sa oznakom IFJ I iznio svoj stav da Izrael ne može dalje da nekažnjeno ubija palestinske novinare. Nažalost, na kongresu su dalje dominirali naporci za ublažavanje ili eliminaciju iz prakse 'govora mržnje', diskriminacije žena, etničke i rasne predrasude i diskriminacije koja je posebno

eskalirala pojavom migrantske krize, hapšenje i suđenje novinara na duge zatvorske kazne, odnosno borba za puštanje novinara iz zatočeništva, borba protiv korupcije i dr. Ova pitanja su zapravo ključna za ukupan proces razvoja nerazvijenih i društava u tranziciji, ali i za razvijena društva kako bi se čuvala demokracija od egoističnih ili krupnih nacionalnih interesa.

11. ODNOS PREMA NACIONALNIM ZAKONIMA

Za razliku od dokumenata koje donose novinarske asocijacije, odnos prema nacionalnim zakonima u bitnom je drugačiji. U većini europskih zemalja npr. (posebno u Zapadnoj Europi) nacionalna zakonska regulativa se poštuje, iako se ni ta praksa (praksa primjene tih zakona) ne smije idealizirati. Od naročitog značaja je, čini se, to što se u europskim postkomunističkim zemljama postupno donose i primjenjuju zakoni shodno stupnju njihove demokratizacije i pluralizacije (zemlje u tranziciji).

Uopće uzev, valja konstatirati da još uvijek u praksi kako na globalnom planu, tako i na nacionalnim razinama dominira jaz između norme i stvarnosti, što je posljedica utjecaja različitih interesa i centara moći otkuda dolaze interesi.

Upravo zbog činjenice da su pravni akti (posebno zakoni i propisi) historijski gledano nastajali i razvijali se kao posljedica spoznaje da se uspostavi mir, poređak i red u društvu upozorava na značaj države i njenih funkcija. Međutim, te funkcije vrše ljudi, eksponenti vladajućih elita i u ime države u pravne norme inkorporiraju određene interese. Marx je doista bio u pravu kada je zaključio da je kapitalizam bojno polje privatnih interesa. Istina naoliberalna teorija i na njoj utemeljena faza razvoja kapitalizma, liberalizacija svijeta i procesi globalizacije donijeli su standarde koji određuju pravce razvoja, ali i potrebu za obnovom etike i istovremeno na njoj utemeljenog profesionalizma. To praktično znači da za razliku od akata zakonske snage (akti regulacije) izrada i donošenje kodeksa kao zbirki etičkih načela (akti samoregulacije) predstavlja, s jedne strane (gledano u užem znanstvenom smislu) i deontološki problem, odnosno problem primijenjene etike, a, s druge strane i problem koji je vezan uz stupanj razvijenosti društva uopće. Zapravo i stara i nova potreba za kodeksima u bliskoj su vezi sa potrebom za obnovom odgovornog i savjesnog rada i ponašanja (posebno u sferi rada) a to znači impuls razvoju profesionalizma, a istovremeno i razvoj etike profesije utemeljene koliko na klasičnoj etici (Kant) toliko i modernim potrebama. Stoga su kodeksi u najužoj

vezi, kako sa profesionalnim djelovanjem, tako i sa pozicijom etičke znanosti u konkretnom društvu (Sapunar, 1996: 253).¹⁸

U središtu novinarskog djelovanja nije samo dnevna zadaća novinara da nađe, obradi i u javnost plasira informaciju. U suštini tu postoje naglašeni problemi etičke naravi koji se moraju respektirati, odnosno rješavati da bi se zadaća obavila profesionalno. U takve probleme spadaju, pored ostalog, odnos prema informaciji kao prema tuđem djelu, odnos prema izvoru i distributeru informacije, odnos prema informaciji u smislu njenog prikrivanja ili saopćavanja, odnos prema privatnosti itd.(Sapunar; 1996: 253-254)¹⁹ Da bi se na očekivani način rješavali ovi i drugi otvoreni problemi, novinari su sami pristupili izradi normi ponašanja koje će ih obavezivati, ali koje će ih i hrabriti u njihovom složenom poslu. Drugim riječima, novinari su slijedeći nauk i iskustvo dobrog, poštenog i humanog ponašanja pristupili uobličavanju načela sopstvenog ponašanja koja će uvažavati kako bi istovremeno obavili posao i pri tome ostali ispravni pred Bogom, zakonom ili ljudskom savješću (Lippmann, 1995: 93-94).²⁰ Tako su nastali različiti dokumenti: izjave, upute, deklaracije, kodeksi i sl. kojima se sistematski, iznutra profesije, učvršćivala ta dragocjena nit dobrog ponašanja ili, aktualnim jezikom rečeno, profesionalnost i profesionalna odgovornost.

Danas su, s pravom se može konstatirati, ovi dokumenti veoma brojni, tako da ih je teško u potpunosti evidentirati. Oni se, s obzirom na dinamiku društvenog razvoja, svakodnevno produciraju kako na internacionalnoj razini, tako i na razini nacionalnih udruženja. Iako se, gledano iz aspekta njihovog naziva, pa i nivoa i sadržaja, ova dokumenta međusobno razlikuju, sva ona u biti predstavljaju etički kodeks - kodekse ponašanja. Njima dominiraju načela 'koja upravljuju ponašanjem novinara' (Lorimer, 1998: 154). (Rolend Lorimer s

¹⁸ Danas u novinarstvu dominira etika okolnosti koja uvažava elemente i apsolutizma i antinomijanizma, 'jer stanje je uvijek kao kontekst ono glavno što odlučuje o kvalifikaciji je li nešto dobro ili loše. Savjest je organ kojim se to može prosuditi *sine ira et studio*'.

¹⁹ Američki profesor novinarstva S.Biagi analizirajući etičke okolnosti navodi slijedeće probleme koje novinar svakodnevno mora rješavati: 'plagijat, podmićivanje, sukob interesa, prikrivanje informacija, prijevara, napad na privatnost i pretjerana angažiranost'.(Prema: Sapunar, 1996: 253-254)

²⁰ 'Vladati se prema odredbama kodeksa znači služiti onoj svrsi prema kojoj kodeks već teži. To može biti volja božja ili kraljeva, individualni spas u dobru, solidan, trodimenzionalni raj, uspjeh na zemlji ili služba čovječanstvu. U svakom slučaju tvorci kodeksa koncentriraju se na izvjesne tipične situacije, a zatim nekom vrsti rezoniranja ili intuicije zaključuju koji će oblik ponašanja proizvesti cilj što ga priznaju'.

pravom kaže da su kodeksi izvedeni iz prava na slobodu govora, na privatnost i zaštitu ugleda tj. formalno gledano, izvedeni su iz Opće deklaracije o pravima čovjeka.)

Opće (zajedničke) karakteristike međunarodnih kodeksa sasvim su poznate i o njima čini se nije nužno dalje govoriti, neovisno o tome što se u Bosni i Hercegovini čine tek prvi koraci na njihovoj primjeni (Lorimer, 1998: 154).²¹ Međutim, važno je istaći da su najrazvijenije zemlje u svijetu i u Europi kroz proteklih pedeset godina prošle složen proces uobličavanje novinarskog kanona na temelju potrebe afirmacije ljudske slobode i prava kojeg su inauguirili Ujedinjeni narodi svojim ključnim dokumentom - *Opća deklaracija o pravima čovjeka*, već davne 1948. godine. Taj dokument se danas razumijeva istovremeno i kao pravni i kao etički temelj razgraničenja suvremene civilizacije i prethodnih faza njene povijesti. Pa i pored tog univerzalnog postignuća još uvjek postoje vidne razlike između međunarodnih kodeksa (neovisno o tome jesu li doneseni od strane UNa ili Međunarodne federacije novinara) i kodeksa novinara zemalja Europske unije, te nacionalnih kodeksa novinara najrazvijenijih zemalja svijeta. One se tiču, prije svega, nijansi u načinu poimanja odgovornosti profesije kao takve i nijansi intoniranja individualne odgovornosti novinara prema sredini u kojoj djeluje. Uz to, moguće je pretpostaviti da je, nakon 70-ih godina 20. stoljeća, kada je kulminirao razvoj elektronskih medija, unatoč svojevrsnoj inflaciji kodeksa i njihovoj eroziji u zapadnom svijetu, i unatoč razlikama, njihovo postojanje imalo ulogu generatora transformacije istočno - europskog novinarstva koje je bilo zarobljeno ideologijom. Doduše, dokazivanje ove pretpostavke zahtjevalo bi posebno istraživanje, ali ovdje to nije primaran zadatak. Ono što se time htjelo istaknuti jeste, zapravo, činjenica da su i međunarodni i nacionalni kodeksi nužni, da uobičavaju različita ponašanja čak i onda kada se čine veoma slični. Njima se profesija obavezuje da štiti temeljna ljudska prava i iskazuje opredjeljenje za moralno, pošteno ponašanje. Na taj način primarno se potencira profesionalizam kao sposobnost novinara da blagovremeno opskrbe građane informacijama i na taj način stvore

²¹ Ovim se ne negira poznavanje slova i duha međunarodnih kodeksa bosanskohercegovačkih komunikologa i novinara profesionalaca, već se naglašava šarolikost novinarske prakse u Bosni i Hercegovini koja se nezakonito izdiferencirala pod utjecajem agresije i rata, uslijed čega je oformljena kvazi - moralna svijest, pa shodno tome i kvazi - kultura ponašanja u oblasti komuniciranja. Riječ je o ponašanju novinara u teškim prilikama, kako je to izvanredno primijetio Rolend Lorimer tvrdeći da 'temelj novinarske prakse počiva na pravu i politici', odnosno da 'principi koji upravljuju ponašanjem novinara' stoje između njih, vlasnika i vlade, te konzumenata.

prepostavke za društveno komuniciranje, držeći se slova kodeksa svoje profesije. Tako moralnost i ocjena stupnja moralnosti ostaje na razini forme i mjerljiva je samo stupnjem poštivanja kodeksa u tom procesu.

Nacionalni kodeksi u pravilu slijede međunarodne kodekse, ali njihova snaga nije samo u jeziku i logici načela. Ona je, čini se, prije u aktu opredjeljenja za njeno usvajanje na nacionalnoj razini, kada novinari preuzimaju obavezu i odgovornost za svoje ponašanje u skladu sa kodeksom. Činjenica je da je kao okvir za izradu većine nacionalnih novinarskih kodeksa poslužila *Deklaracija o načelima ponašanja novinara* koja je donesena na Svjetskom kongresu Međunarodne federacije novinara u Bordeaux-u 1954. godine, a dopunjena u Helsinkiju 1986. godine. Uz to, za nacionalne kodekse europskih zemalja kao obavezujući dokument je i *Deklaracija o pravima i obavezama novinara Europske zajednice* iz 1971. godine u kojoj se potvrđuje da svaki čovjek ima 'pravo na informisanje i na slobodu izražavanja i kritike'. Ova Deklaracija koju su donijeli predstavnici sindikata novinara šest razvijenih europskih zemalja ističe da 'prava i dužnosti novinara proističu iz prava javnosti da bude informisana o događajima i mišljenjima' (Lorimer, 1998: 156).

Svaka europska država koja uvažava pomenute dvije opće deklaracije, *Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka* Ujedinjenih naroda i Deklaraciju sindikata novinara šest članica Europske zajednice osigurava osnovne prepostavke za profesionalno novinarstvo. Na taj je način kao uslov da se jedno novinarstvo smatra i razumije (u međunarodnim okvirima) kao profesionalno postao nacionalni kodeks kojim se potvrđuje privrženost temeljnim načelima profesionalizma u duhu ovih (i drugih) dokumenata.

Čini se posebno zanimljivim napomenuti da je bit značaja kodeksa za novinarsku profesiju sasvim precizno i sublimirano najavilo Američko društvo urednika novina još davne 1923. godine (Prema: Lorimer, 1998: 172-173). U svega nekoliko tačaka ovo je društvo izrazilo bit kodeksa novinara podvlačeći da su tu, prije svega, 'odgovornost, sloboda štampe, nezavisnost, trojstvo iskrenost - istinitost - tačnost, nepristrasnost, fer - plej i pristojnost'.

Danas se može zaključiti da je novinarstvo, zahvaljujući upravo brojnim deklaracijama, kodeksima i sl. kojima se normira ponašanje novinara, odnosno štite prava i slobode, osiguralo prepostavke svog profesionalizma. Međutim, u praksi nisu uklonjena nastojanja da se mediji i novinari kontroliraju, da se na različite načine stavljuju u ovisnost, da se podmičuju ili ucjenjuju, niti je na drugoj strani nestala povremena novinarska isključivost i samovolja. Stoga kodeks novinarske profesije ima dvostruk značaj: a) očuvanje profesionalizma i

b) zaštita javnog mnijenja od zloupotreba. Objektivno gledano, danas je teško očuvati profesionalizam u novinarstvu u okolnostima velikih pritisaka koji su raspoređeni između vlasnika, vlasti i nove tehnologije. Uz to, u novinarstvu je danas snažno aktualizirano i pitanje potrošnje, a to je ono što ozbiljno upozorava. Naime, sve izraženiji su novinarski potezi koji pokazuju spremnost 'da preferencije publike tumače obrascima potrošnje tj. mjerom onoga što se čita i gleda' (Roland Lorimer). To ukazuje na suvremenu dilemu koja je vezana uz obavezu novinara da, s jedne strane, procjenjuje puls publike, a, s druge strane, respektira moć, ulogu i značaj elektronskih medija. Zbog toga se u okviru nacionalnih novinarskih udruženja sve više diferencira potreba za artikulacijom kodeksa kao sredstva samoregulacije u domenu novinarstva. Naime, mogućnosti koje elektronska tehnologije osigurava u pogledu manipulacije upotreborom slike i tona prijeti komercijalnim izazovom što u potrošačkom društvu reducira objektivnost, a nudi priliku za privid i obmanu.

U uvjetima rata kao tektonskog društvenog poremećaja najprije stradaju načela. Zapravo, se time hoće reći da se norme stavljuju *ad acta* tj. u okolnostima krize uspostavlja se specifičan moral, čija se norma nameće, mada se vrlo često formalno i ne propisuje. Čak se događa absurdna situacija da formalno važi jedan zakon, a da se ponašanje odvija po nepisanom zakonu. Stoga nije slučajno što su u Kodeksu časti Hrvatskog novinarskog društva donesenom 1993. godine izostavljene odredbe o poštivanju različitih religijskih osjećanja, o sprečavanju poticanja neprijateljstva, te obavezi ispravke neistinite informacije. Ali, i prije nego što je ovaj kodeks donesen, hrvatsko novinarstvo je pospješivalo vjersku netrpeljivost, iako je ona u tada važećem kodeksu kao i na međunarodnoj razini bila izravno zapriječena. Taj problem u Hrvatskoj nije ni do danas riješen.

Kodeksom je novinarima zapriječeno da uzrokuju štetu pojedincu ili instituciji. Međutim, praksa pokazuje da problem izazivanja štete, povrede privatnosti, dostojanstva, širenje mržnje, poticanje sukoba i sl. nije iščezlo i da ta pitanja zahtjevaju u budućnosti novi pristup pri izradi normi kojima će se negativna ponašanja spriječiti. Ustvari, danas se ne radi o nedostatku kodeksa, niti o nedostatku dobro formuliranih načela, već o njihovoj nedjelotvornosti, odnosno nedjelotvornosti sankcija koje sprečavaju namjerene pogreške. Za razliku od nacionalnih zakona, međunarodni propisi i načela kodeksa nisu osigurani sankcijama na djelotvoran način. S druge strane, ni novinari nisu u potpunosti zaštićeni od utjecaja spolja, bilo da se radi o političkom ili privatnom (komercijalnom) utjecaju.

ZAKLJUČAK

Na kraju ovog rada čini se značajnim osvrnuti se na neka goruća etička pitanja koja nisu ranije adekvatno rješavana, posebno ne eksplikite ni u okviru suvremenih etičkih, niti pravno - političkih koncepcija, a koja dominiraju u posljednje dvije decenije. Istina, ona nisu ni zaobiđena u sferi politike i zakonodavstva liberalno - demokratskih društava²² Zapadne Europe, ali na razini etike gotovo da jesu. Naime, tek sa devedesetih na dvijehiljaditu godinu razvijene europske zemlje direktno u proces rješavanja 'uključuju' pitanja ravnopravnosti žena i muškaraca, pitanja nasilja u medijskim programima, zaštite djece i maloljetnika u programima medija, medija i ovisnosti o duhanu, alkoholu i drogama. Također su uključena pitanja vezana uz zaštitu i promicanje prava novinara', a 'u zadnje vrijeme najviše pažnje posvećuju garantiranju nezavisnosti u uredničkom pristupu, pravu na odgovor, pravu na pristup informacijama u posjedu javnih vlasti, zaštiti novinarskih izvora, transparentnosti medijskog vlasništva' (Peruško - Čulek, 1999: 120-121)

Ovo, s jedne strane, ukazuje da se kroz demokratski razvoj bogatih europskih zemalja i SADA razriješio korpus krupnih pitanja vezanih za jednakost, pravo i slobodu (shodno liberalnoj teorijskoj koncepciji), a, s druge strane, da sve do primjene teorije pluralističke i participativne demokracije, te teorije odgovornosti, druga goruća pitanja nisu rješavana. Stoga se i moglo dogoditi da je danas etička teorija aktualizirala pitanje odgovornosti, ne samo kao pitanje koje podliježe zakonskoj sankciji, već i kao pitanje koje primarno razrješava svijest i savjest. Upravo u tom smislu (a u okolnostima velikih razlika u pogledu ekonomске razvijenosti, odnosno razlika između gladnih i sitih, demokracije i totalitarizma, sukobljavanja na rasnim i vjerskim (civilizacijskim - Hantington) motivima, šarolikosti u odnosima i pravima žena i muškaraca, odraslih, djece, maloljetnih i starih, visoke tehnologije i manufakture, seksa i homoseksualizma, droge, alkoholizma i prostitucije), a u eri ekspanzionizma masovnih medija i snage javne riječi, čini se, najsnažniji zalog za budućnost ima privrženost etici javne riječi i odgovornom novinarstvu. To znači primat morala

²² Nakon *Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda* (1953), tek je 1982. godine donesena *Deklaracija o slobodi izražavanja i informiranja (Europska medijska povelja)* koja se smatra izrazom i temeljem principa demokracije koju čine vladavina prava, poštivanje ljudskih prava i suradnja među članicama Vijeća Europe i kojima se osigurava sloboda izražavanja i informiranja što u biti nalaže *Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka UN* (1948). Tek se sa preporukama i rezolucijama koje je donijelo Vijeće Europe pokreće na nov način proces rješavanja aktualnih pitanja: ravnopravnost žene i muškarca, pitanje nasilja u medijima i sl.

nad pravom, odnosno drugačije rečeno, izgradnju uvjeta za svjestan prelazak života iz osjećanja tegobe na zadovoljstvo u razlikama.

U tom smislu posebno je značajan angažman novinara u elektronskim medijima i praksa poštivanja kodeksa koji ih obavezuju kao djelatnike javne riječi. Zašto? Naprsto stoga što novina kao medij sve više ostaje ograničenog dometa, dijeleći zauvijek sudbinu tržišta, a radio i televizija sustižu svakog čovjeka kao sudsionika života na našoj planeti.

LITERATURA

- Čehok, Ivan, Koprek, Ivan (grupa autora). 1996. *Etika, Priručnik jedne discipline.* Zagreb: Školska knjiga
- Danijel, Korni. 1999. *Etika informisanja.* Beograd: CLIO
- Lippmann, Walter. 1995. *Javno mišljenje.* Zagreb: Naprijed
- Lorimer, Rolend. 1998. *Masovne komunikacije.* Beograd: CLIO
- Malović, Stjepan - Vilović, Gordana, Ricchiardy, Sherry. 1998. *Etika novinarstva.* Zagreb: Izvori
- Milinković, Branislav. 1996. *Medijske slobode: prava i ograničenja.* Beograd: MEDIA CENTAR
- Mnogo glasova jedan svet.* 1980. Beograd: TANJUG - Međunarodni pres - centar u saradnji sa Jugoslavenskom komisijom za UNESCO
- Nikšić, Stevan, Davičo, Ana. 2004. *Etika novinarstva, Priručnik za profesionalne novinare.* Beograd: CPM
- Pavičević, Vuko. 1974. *Osnovi etike.* Beograd: Beogradski izdavačko - grafički zavod
- Peruško - Čulek, Zrinjka. 1999. *Demokracija i mediji.* Zagreb: Barbat
- Priručnik o slobodi javne riječi.* 1998. Zagreb: ARTICLE 19 - PRESS DATA MEDIJSKA AGENCIJA HND
- Sapunar, Marko. 1994. *Osnove znanosti o novinarstvu.* Zagreb: EPOHA
- Deklaracija o principima postupanja novinara.* 1954. Međunarodna federacija novinara
- Minhenska deklaracija o pravima i obvezama novinara Europske zajednice.* 1971.
- Dokument za razvoj politika Europske federacije novinara.* IFJ
- Deklaracija iz Euskalduna: Novinarstvo, rat i građanska prava.* 2005. IFJ
- Islamska povelja o masovnim medijima.* 1980. Deklaracija iz Džakarte
- Etika novinarskog zvanja.* 1998. Svjetski savez katoličkih novinara (UCIP), Boston (SAD)
- Dokument 28 kongresa IFJ održanog u Dablinu 2013.

Dokument 29 kongresa IFJ održanog u Angersu (Francuska) 2016.